

Herbert Spencer és a magyar jogbölcseleti gondolkodás*

Szabadfalvi József

jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

Az elmúlt századfordulóhoz közeledve a társadalmi, gazdasági és politikai életben tapasztalható pezsgés következtében a társadalomtudományi gondolkodás számára új orientációs minták jelentek meg. A közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is a társadalomtudományi gondolkodásban egyre nagyobb befolyásra tett szert a „tapasztalati világ” modellálását célzó evolucionista-reformista magyarázatokban megjelenő pozitivistá felfogás. A kiegyezést követően Pulszky Ágost munkássága révén lehetünk először tanúi a magyar jog- és állambölcseleti, de joggal állíthatjuk a széles értelemben vett társadalomtudományi gondolkodásban a korabeli Európában élenjáró angol tudományos szemléletmód átvételének és alkotó felhasználásának.

Hatástörténeti szempontból Pulszky 1875-ben „A társadalmi tudomány és az angol philosophia” címen a *Budapesti Szemlé*ben közzétett terjedelmes kritikai ismertető írását érdemes megemlíteni, amelyben a korabeli társadalomtudományi gondolkodást megújító Herbert Spencer tanait először vette górcső alá.¹ Az angol pozitivizmus meghatározó alakjaként, mint a „laissez-faire” kapitalizmus, a „minimális (éjjeliőr) állam”, illetve a „szociális darwinizmus” tanok szerzője vált világszerte ismertté. Tanulmányában az akkortájt mindenkit állásfoglalásra készítő evolucionista szemléletmód társadalomtudományban való alkalmazhatóságát vizsgálja. Bevezető gondolataiban Spencer szerepét és jelentőségét a következőképpen határozza meg: „Spencer a jelenkori angol gondolkodók közt rendszeresítő ereje által tűnik ki. A philosophiai szemlélődés egész terét átölelte és megkísérelte egybefoglalni az adatok és eszmék tömegét, melyet a természeti és erkölcsi tudományok körében az újabb időben felhalmoztak. Comte Ágost rájött a positiv philosophia eszméjére... Spencer megkísérli befejezni e philosophiát...”, majd így folytatja „Stuart Mill halála óta... jelenleg Spencer

---

* A tanulmány aktualitását Herbert Spencer (1820–1903) a korszakos jelentőségű angol társadalomtudós születésének 200. évfordulója adja.

¹ Pulszky Ágost: A társadalmi tudomány és az angol philosophia. *Budapesti Szemle*, VIII. köt. (1875) 258–289. (A tanulmány első oldalán a szerző „Study of Social Science” címen említi Spencer *The Study of Sociology* [1873] munkáját.)

valódi főnöke az új angol philosophiának, mely... köztudomás szerint nagy feltűnést kezd ébresztetni.”²

Pulszky, elismerve Spencernek a társadalomtudományok megújításában betöltött szerepét, számos konkrét kérdésben egyet nem értését, illetve eltérő felfogását fogalmazta meg. Így élesen kritizálta az állami tevékenység spenceri megítélése kapcsán megfogalmazódó „semmit tevés” fatalista elvét. Vallja, hogy a „semmit tevés” – vagy mint később használatos kifejezésként, a be nem avatkozás – tana „mindentől visszatartana: fenntartaná az egyeduralkodókat, a kényuralmat, a kiváltságokat, a korlátozó és tiltó törvényeket, mindenütt, a hol e visszaélések léteznek és bizonyára ellenkező irányra vezetnek, mint szerző kívánná.”³ Pulszky itt feltételezhetően a korabeli hazai közállapotokra gondolt, ahol éppen a társadalmi modernizációt elősegítő állami szerepvállalás erősödése folytán tartotta megvalósíthatónak a szükséges és kívánatos társadalmi reformokat.⁴

Módszertani kérdések tekintetében is kritikus véleményt foglal el. A Spencer által előszeretettel alkalmazott analógiát – amelyet elsősorban a biológiai lények vizsgálatából a társadalmi törvényekre való következtetés esetében alkalmaz – „bizonytalan” módszernek nevezi. Ugyancsak éles kritikát fogalmaz meg Spencer felfogásával szemben a történeti módszer alkalmazásának kérdésében. Implicit módon kiállva Henry Maine szemléletmódja mellett, megállapítja, hogy Spencer „[s]emmit sem szól a történeti módszerről, sőt a történetről igen megvetőleg beszél, pedig nehéz felfogni, mint lehetne bármely társadalmi tudományt is megalapítani a történelem nélkül: a fejlődés tanában, inkább mint másutt, szükséges eszköz a történelem.” De véleménye szerint az összehasonlító módszert sem alkalmazza megfelelően, amely pedig számos „tévedés” kiküszöbölésére alkalmas – írja 1875-ben.⁵

A spenceri biologizmus sajátos vonásaként említi meg, hogy „[a] társadalom testében... az élő test jelenségeit látja.” Spencert citálva megállapítja, hogy „a politikai testületek [s]em egyebek a biológiai fejlődés eredményeinél”, melyek mint „a szerves testek egy benső, önkéntes törvénynek vannak alávetve.”⁶ Pulszky szerint Spencer a biológiából vett, és a szociológiára alkalmazott törvényei közt egyik legfontosabb a Darwin által fölfedezett nevezetes törvény az élet versenyéről. Ennek értelmében „a gyöngébb, kevésbé fölfegyverzett, kevésbé tehetős fajnak szükségkép el kell vesznie a társadalmi harcban.” Véleménye szerint a „struggle for life” társadalmi „törvénye” nem magyarázza a közösségi lét számos sajátosságát: „A mi által az emberi társaság oly magasan az állatok

---

² Uo. 259.

³ Uo. 263–264.

⁴ Vö. Kupa László: *Pulszky Ágost bölcselete*. Seneca Kiadó, Budapest, 1996. 84.

⁵ Pulszky Ágost: *A társadalmi tudomány és az angol philosophia...* 267.

⁶ Uo. 284.

főlé emelkedik, az épen a társas lét, a közös összeműködésnek érzete: a civilizatio egy műve sem érhető el külön álló erőlködések által; a fegyelem és a személyes érdek nem volna elég, ha nem csatlakoznék hozzá a szeretet embertársaink irányában és a társadalmi érdek.”⁷ Pulszky ugyanakkor nem utasítja el az evolúció elvének érvényesülését a társadalmi folyamatokban, de nem fogadja el annak akadálytalan – fatalizmusnak nevezett – érvényesülését, mely szerint a „társadalom gomba módra magától támad és egyenesen céljai felé megy minden beavatkozás nélkül.”⁸

Pulszky tudományos munkásságával missziót vállalt magára. Célja az volt, hogy az élenjáró kortárs angol filozófiai, szociológiai, közgazdasági, valamint jog- és állambölcseleti tanokat közvetítse a hazai tudomány számára, ezzel elősegítve egy „új” tudós közösség hazai kialakulását, mely egy nyelvet beszél nyugat-európai kollégáikkal. E közvetítő tevékenység csúcspontjának tekinthetjük az 1885-ben nyomtatásban megjelent *A jog és állambölcselet alaptanai* című művét, melyben a korabeli európai tudományos sztenderdek kijelölésére és egy ebből táplálkozó saját elmélet megalkotására vállalkozott.⁹ A könyv angol nyelvű változatának megjelenése – a kedvező fogadtatás ellenére – sem eredményezte a nagy cél elérésének, a mintaértékűnek tekintett angol tudományos közéletbe való berobbanást.¹⁰ A kontinensről Angliába talán csak egy új paradigmával lehetett volna betörni. Spencer grandiózus opuszai mellett akkoriban nem volt helye szintetizáló alapmunkának. A magyar tudományosság szempontjából azonban mégis mérföldkő Pulszky teljesítménye, hiszen megjelenésétől számítják hazánkban a jogpozitivisták szemléletmód diadalra jutását. Fő művében – részben visszatérve pályája kezdetén vallott felfogásához – a mainei összehasonlító-történeti szemléletmód alapján vizsgálódik, illetve Spencer gondolatait felhasználva alakítja ki elméleti téziseit. Könyve előszavában szükségesnek tartotta megnevezni az angol társadalomtudomány kiválóságait, akiknek a hatása művében bibliográfiai utalások nélkül is kézzelfogható: „Általában legtöbb anyagot merítettem egyrészt Spencer Herbert nagy szabású bölcseleti és társadalomtudományi rendszerét megtestesítő munkáiból, másrészt azon a jogfejlődés korai szakaszaira nézve alapvető tanulmányokból, a melyet Maine Sumner Henrik tett közzé. Ezeknek, bár szoroson egyikük tanait sem követem, hatása egyaránt kiterjed könyvem minden részére.”¹¹

⁷ Uo. 286.

⁸ Uo. 287.

⁹ Pulszky Ágost: *A jog- és állambölcselet alaptanai*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1885.

¹⁰ Fő művét egy neves londoni könyvkiadó jelentette meg. Vö. Pulszky Ágost: *The Theory of Civil Law and Society*. T. Fisher Unwin, London, 1888.

¹¹ Pulszky Ágost: *A jog- és állambölcselet alaptanai...* Előszó

Társadalom- és államelméleti fejtegetéseiben az állandó fejlődést föltételező gondolatában Darwin és Spencer hatása fedezhető fel. Álláspontja szerint az „életérdek” mint mozgató erő áthatja az emberi létet és a társadalmi együttműködést. Az emberekben rejlő társasági (társulási) hajlamot – amely biztosítja az individuumok társas együttélését – pszichológiai, biológiai okokra vezeti vissza. A társadalom Pulszkynál – Spencer hatására – szerves egészként jelenik meg, mely nem más, mint kölcsönös összefüggésen alapuló „összeműködés”. A spenceri eredetű szervesség gondolata ugyanakkor nem viszi el felfogását a biológizmus útvesztőibe, sőt attól el is határolja magát. A szervesség nála annyit jelent, hogy a társadalom elkülönült szervekkel (szervezetekkel) és feladatokkal bír. Sajátos módon közelíti meg a társadalmi létet és annak fejlődési alapmotívumát. Evolucionista alapon magyarázza az uralkodó és az alárendelt társadalom egymással vívott folytonos harcát. Az uralkodó társadalommal szembenálló alárendelt társadalom egyetlen célja az uralmon lévők hatalmának megszerzése, a hatalomra törekvés. A harc középpontjában mindig az állam áll, az állam számára nem más, mint maga az „uralkodó társadalom”. Az emberiség történetét a „történeti társadalmak” változásának bemutatásával modellálja.

A jogról alkotott felfogását a Spencer-féle „fejlődés-tanból” eredeztethető gondolattal egészíti ki, mely jól tükrözi a korabeli klasszikus liberális eszmerendszer hatását, a *laissez faire*-elvének jogra való alkalmazását. „Cselekvőségi”-elmélete szerint,¹² – amit sajnálatosan nem fejtett ki részletesebben – „a legtokéletesebb jog is az, a mely mellett a legnagyobb egyéni cselekvőség a legkisebb állami cselekvőség árán érvényesíthető”.¹³ Ezért az államnak a lehető legnagyobb, mások hasonló jogainak korlátozása nélkül megvalósítható szabadságot, „cselekvőséget” kell biztosítani a jogalanyok számára.¹⁴

Az elmúlt századfordulón a szociológiai-pozitívista szemléletmód Pikler Gyula – az egykori Pulszky tanítvány – működésével érte el magyarországi történetének csúcspontját. Az állam és a jog kérdéseit a természettudományos megalapozású szociológia oldaláról közelítette meg. A jogfilozófiát a jog természettudományaként fogta fel. Pikler pozitívizmusa comte-i értelemben érvényes, a jogot mint társadalmi ténytet kezelte. A *Budapesti Szemlében* 1886-ban jelent meg terjedelmes kritikai elemző tanulmánya Spencer *The Man versus the State* című művéről.¹⁵ „Az állam ellen” címmel megjelent írásában felhívja a figyelmet a korszak megkerülhetetlen szerzőjének – Pikler meghatározása szerint a „*laissez-*

---

¹² Uo. 296

¹³ Uo. 297.

¹⁴ „... egy tag cselekvősége a másénak határaiba ne ütközzék...” (Uo. 241.)

¹⁵ Pikler Gyula: *Az állam ellen. Budapesti Szemle*, XLV. köt. (1886) 43–60. (I. rész), 213–237. (II. rész)

faire idealistájának”¹⁶ – az állami beavatkozást elutasító álláspontjában rejlő belső ellentmondásokra. Spencer biológiai elvekre alapozott, klasszikus liberális elméletét – melyben az individuumnak, a szabad versenynek, a magántulajdon feltétlen szabadságának meghatározó jelentősége van – elfogadhatatlannak tartja és a társadalom érdekében a fokozott állami beavatkozás szükségességét hangsúlyozza. Megállapítja, hogy „az emberi társadalom, okvetlenül socialistikus... [a]z állam fölfüggeszti a tiszta individualismust és helyette egy más rendszert visz keresztül. Hogy mik e rendszer alapelvei, mily törvények uralma alatt áll a jogélet, annak eldöntése a társadalom- és jogphilosophia föladatának teljes megoldása volna...”¹⁷ A pikleri életmű egyik méltatója e tanulmány kapcsán megjegyzi: „P. [Pikler] Spencer normatív tanait szocialisztikus szempontból bírálta és a nagy tömegek érdekében való fokozott állami beavatkozást sürgette.”¹⁸

Pikler későbbi jogbölcseleti tárgyú írásait is a Spencerrel folytatott diskurzus jellemezte. A spenceri gondolatokat részben saját elmélete alátámasztásaként, részben kritika tárgyaként elemzi és értékeli. *Bevezető a jogbölcseletbe* című 1892-ben megjelent könyvében Spencer és követőinek felfogását „fejlődéstani (evolucionisztikus) természetjog”-nak nevezi.¹⁹ Az angol társadalomtudomány kiválóságának jelentőségéről ekképpen ír: „... munkásságának egészével minden idők legnagyobb gondolkodói között foglal helyet, a ki a fejlődés általános törvényének fölfedezése által tudományos világnézetünket óriási mértékben kibővítette és az összes tudományoknak új irányt mutatott, a kinek... a tulajdonképpeni jogbölcselet is többet köszönhet, mint bárkinek...”²⁰ Spencer egyértelmű hatását állapíthatjuk meg akkor, amikor Pikler a társadalom fejlődési törvényeiből von le következtetéseket a jog kialakulására és fejlődésére. Nem véletlen az a pikleri felosztás sem, amely szerint a jogbölcseletet két, „fejlődéstani, genetikus” és „statikus” fő részre lehet osztani. A jog fejlődéstaniának fölvázolásakor egy lábjegyzetben maga jelzi, hogy a „fönnebbi vázlatban Pulszkyt és Spencert követtem”.²¹ Pikler gondolatmenetében ugyanakkor már ekkor megjelentek a lélektan törvényeire, illetve a benthami utilitarizmus reminiscenciájaként az „összeműködés hasznosságának belátására” való hivatkozások.²² Érdeemes utalni egy korabeli recenzens konzervatív álláspontot tükröző véleményéből, mely szerint Pikler jogbölcselete „sem nem új, sem nem »philosophia«, hanem a Herbert

¹⁶ Uo. II. rész. 228.

¹⁷ Uo. I. rész. 50.

¹⁸ Pikler Endre: *Pikler Gyula életműve 1864-1937*. Századunk, XIII. évf. (1938) 2-3. sz. 54.

¹⁹ Pikler Gyula: *Bevezető a jogbölcseletbe*. Athenaeum, Budapest, 1892. 93–101.

²⁰ Uo. 94.

²¹ Uo. 128.

²² Uo. 122–123.

Spencer-féle evolutionistikus tannak halvány utánpótlása”,²³ ugyanakkor – kritikusan megállapítja – „megtámadja magát Spencer Herbertet is, a kinek pedig egész tudományos világnézetéből legtöbbet köszönhet.”²⁴

Pikler sajátos, de nem előzmény nélküli elméletet állít fel a jog és az állam keletkezésével és fejlődésével kapcsolatos műveiben.²⁵ Úgy véli, hogy az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekszenek, s ennek során hívják életre és fejlesztik tovább a szükségleteiket egyre tökéletesebben kielégítő normákat és intézményeket.²⁶ Az emberek így teremtenek meg olyan társadalmat, intézményeket és jogot, melyet racionálisnak és célszerűnek tekintenek. Pikler a „belátásos elmélet” és a Darwin–Spencer nevével fémjelzett „fejlődéstan” között szoros összefüggést lát: „A lassú fejlődés tana, mely korunk nagy vívmánya, legkevésbé sem zárja ki a belátásból való fejlődést, ... ellenkezőleg, Spencer és Darwin művei tele vannak oly magyarázatokkal, a melyek szerint a szükségletek nyomása, a belátás indított meg, hozott létre fejlődést, választott ki célszerű mozgásokat és szilárdított meg azokra való hajlamokat. A belátás működése maga a lassú fejlődés egyik esete.”²⁷ Spencer tanaira, illetve fogalmaira támaszkodik az államok keletkezéséről írt munkájában is. Így Spencer *Descriptive Sociology* című művének etnográfiai adatait felhasználva mutatja be az államok kialakulásának törvényszerűségeit, és átveszi a *Principles of Sociology*-ban használt fogalmak közül az „elsődleges”, „másodlagos” és „harmadlagos állam” fogalmát.²⁸ Pikler munkásságában is tetten érhető az a törekvés, hasonlóan, mint Pulszky esetében, hogy kora élenjáró társadalomtudományi tanait kritikailag ismertetve, fogalomrendszerét részben átvéve közvetíti a hazai tudomány számára.

A 20. század eleje jelentős változást hozott mind az európai, mind a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia kisugárzása eredményeképpen végleg háttérbe szorultak a hagyományos észjogi és jogpozitivisták irányzatok, illetve a történeti szemléletmód. A jogtudomány új utakat keresve ismeretelméleti, módszertani és modern értéktani szempontok előtérbe helyezésével kereste a jogi norma adekvát interpretációs kereteit. A magyar jogbölcseletben mindez a folyamat elsősorban Somló Bódog munkásságához köthető, akinek nemzetközileg is méltán ismert

²³ Várnai Sándor: *Észjog és jogphilosophia*. Athenaeum, I. évf. (1892) 4. sz. 524.

²⁴ Uo. 534. o.

²⁵ Vö. Pikler Gyula: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről*. Politzer, Budapest, 1897.; *Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. Az igazságosságról általában*. Politzer, Budapest, 1897.

²⁶ Vö. Pikler Gyula: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről*. (Második javított és bővített kiadás) Politzer, Budapest, 1902. 1.

²⁷ Uo. 46.

²⁸ Vö. Pikler Gyula: *Az emberi egyesületek...* 58–60.

életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés fölszámolása és a neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.

Somló elméleti jogi tájékozódását kezdetben a spenceri evolucionista szociológia, Pikler belátásos elméleti felfogása és a (marxi) materialista történetfilozófia befolyásolta. Az elmúlt századforduló táján publikált legelső írásaiban, miként korábban Pulszkynál, illetve Piklernél tapasztaltuk, a spenceri evolucionizmus hatása meghatározó volt. A spencerizmus ekkor már túl volt azon az időszakán, amikor a reveláció erejével hatott az európai társadalomtudományi gondolkodásra, de a magyar progresszív értelmiség köreiből még mindig nagy tiszteletnek örvendtek a tanai. Somló ezekben az években alkalmanként autonóm kritikát megfogalmazva próbálta tökéletesíteni az angol társadalomtudományi gondolkodás óriásának elméleti tételeit. A Stampfel-féle „tudományos zseb-könyvtárban” megjelent füzetek közül az *Etika* és a *Szociológia* a szerző által bevallottan Spencer a *Principles of Ethics* és a *Principles of Sociology* „gondolatmenetét adja vissza”.²⁹ E tekintetben említésre méltó, hogy a „Társadalomtudományi Könyvtár” első kötetében ő fordította le Spencer filozófiájának Howard F. Collins által írt kivonatából a *Végső alapelveket* (First Principles) tárgyaló fejezetet,³⁰ illetve több korabeli tanulmányában foglalkozott a spenceri tanok hazai megismertetésével.³¹ Spencer 80. születésnapja alkalmából a *Huszdik Században* közölt tanulmányában a „szellemi élet legnagyobb óriásai közé” sorolja az angol társadalomtudóst.³² Ugyancsak e helyütt említi meg a Pulszky Ágost által is vallott „igen elterjedt tévedést”, amely szerint a „Spencer-féle evolutionismus a Darwin híres elméletének a philosophiája”, holott – érvel Somló – „Spencer Darwintól függetlenül és a világegyetem egészére állította fel a

²⁹ Somló Bódog: *Ethika*. (Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár 59.) Stampfel, Pozsony, 1900.; *Szociológia*. (Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár 79.) Stampfel, Pozsony, 1901.

³⁰ Howard F. Collins: *Spencer Herbert Synthetikus filozófiájának kivonata* [1889]. Társadalomtudományi Könyvtár 1. köt. (Fordította: Jászi Oszkár, Pekár Károly, Somló Bódog, Vámbéry Rusztem) Politzer, Budapest, 1903. (Somló a könyv I. fejezetét, az 1–66. oldalig fordította le.)

³¹ Somló Bódog: *Spencer Herbert*. Huszadik Század, I. évf. (1900) I. köt. 405–414. o.; *Spencer Herbert etikája*. Huszadik Század, V. évf. (1904) IX. köt. 98–110.

³² „A napokban ülte meg nyolczvanadik születésnapját az a bölcs, a kinek agyával az emberiség számot adott magának a 19. század tudásáról. Életének nagy munkája, a synthetikus philosophia rendszere, egyaránt bámulatos példája egy kivételes agy recipiáló képességének és egy csodálatos eredetiségnek, a mely a tudomány egyes ágainak a termékeny új gondolatok egy egész özönével fizette vissza a tőlük vett kölcsönt. Spencer hatása ma már az egész világra kiterjed és a philosophia classikusai közül talán még senki sem szólott olyan nagy közönséghez, mint ő.” (Somló Bódog: *Spencer Herbert*... 405.)

fejlődés törvényét, mielőtt még Darwin a maga tanát nyilvánosságra bocsátotta volna.”³³

Itt érdemes megemlíteni Somló 1903-ban Nagyváradon a Társadalomtudományi Társaság ülésén tartott előadását, mely az ún. nagyváradai ügyet robbantotta ki.³⁴ Ady Endre fiatal zszurnalisztaként a *Nagyváradai Napló*, illetve a *Budapesti Napló* hasábjain több publicisztikában beszámolt az előadás következményeként kiobbant közéleti-politikai vitáról, illetve annak fejleményeiről. Egyik híressé vált írásában olvashatjuk: „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert gondolkozott. A mai magyar élet... titka, forrongása, célja: pör a gondolkodás ellen. A fiatal tudós neve dr. Somló Bódog. A nagyváradai jogakadémia tanára. Bűne, hogy Spencer evolutio-törvényében hisz, kíséri a nagy törvény kommentálóját, s az evolutio kiszámítható eredményeit siettetve, világosságot hirdet.”³⁵ Az ún. Somló-affér sajtóviták és parlamenti interpellációk tárgya lett. A fiatal jogtudós mindennek köszönhetően egy időre a korabeli radikális erők szimbólumává vált. A kultuszminiszter „a tanszabadság és a szellemi szabadság tiszteletben tartásának elvére” hivatkozva kénytelen volt visszautasítani Somló nagyváradai jogakadémiai állásából való eltávolítására irányuló törekvéseket.

Somló e korszakának első kimondottan jogbölcseleti tárgyú írása – szintén a Stampfel-féle sorozatban – 1901-ben megjelent *Jogbölcselet* című kis könyve.³⁶ A mű előszavában ekkori tájékozódási irányairól így ír: „... a szélesebb körű tájékoztatás célja kívánta meg, hogy a füzetke ne csak egy elméletet tükröztesen vissza, hanem nyújtson tájékoztatást korunk jogbölcseletének legkiemelkedőbb alkotásairól. Ezek: a Spencer-féle individualizmus, a történelmi materializmus, a Pikler-féle jogbölcselet, és az olasz kriminológusok főbb tanai.”³⁷

³³ Uo. 412–413.

³⁴ Tanulmányként megjelenve lásd: Somló Bódog: *A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*. Huszadik Század, 4. évf. (1903) VII. köt. 397–409.

³⁵ Ady Endre: *Merénylet a nagyváradai jogakadémián – Somló Bódog ügye*. Nagyváradai Napló, 1903. május 29. Érdemes idézni az ominózus somlói érvelésből, mely a korabeli konzervatív körök éles tiltakozását váltotta ki: „Az evolucionista társadalombölcselet szükségképpen ellensége mindenféle konzervativizmusnak és ebben rejlik ennek a tudományos felfedezésnek egyszersmind nagy gyakorlati jelentősége. A midőn a társadalombölcselet a fejlődés elvének alapjára helyezkedett, akkor nemcsak egy szilárd igazságra tett szert végre valahára, hanem ugyanakkor oly eredményre jutott, a mely egyszersmind a legtermékenyebb gyakorlati elv is, s egyúttal egy olyan elv, a mely soha el nem évülhet.” (Somló Bódog: *A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*... 409.)

³⁶ Somló Bódog: *Jogbölcselet*. (Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár 75.) Stampfel, Pozsony, 1901.

³⁷ Uo. 3.

Somló a spenceri nézetek jogbölcseleti vonatkozása kapcsán az „emberi alapjogok” kétféle tanának bemutatásával foglalkozik, illetve az igazságosságról szóló elméletében véli fölfedezni azt a gondolati kísérletet, mely az alapjogok új eszméjeként is fölfogható.³⁸ A spenceri tanok elemzéseképp arra a következtetésre jut, hogy az „alkalmazkodás haladásával” az eszményi jövőben ki fog alakulni egy olyan tökéletes állapot, amely „az emberi cselekvés végső állandó kódexének” kialakulásához vezet. E „kódex” a legfőbb (liberális) alapjogokat fogja tartalmazni, így az élethez és a testi épséghez, a szabad mozgáshoz és a tulajdonhoz való jogot. Somló megállapítása szerint a spenceri elmélet pozitívuma, hogy a 18–19. századi észjogi felfogással szemben számol az emberi fejlődéssel, az emberi intézmények viszonylagosságával. Mindazonáltal kritikai észrevételt is megfogalmaz, amikor az írja, hogy a Spencer által feltételezett eszményi állapot ellentmond a „fejlődés törvényének”, és sohasem fog bekövetkezni, mert „teljes lehetetlenség a teljes alkalmazkodottság egy olyan állapotáról szólni, a melyben fájdalom nem lennének... nemcsak jelenlegi állapotunk átmeneti állapot, hanem ebből a szempontból mást, mint átmeneti állapot elképzelni nem is lehetséges.”³⁹ Ezt a gondolatot Somló az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus*⁴⁰ című – e korszaka fő művének tekinthető – könyvében azzal egészíti ki, hogy a fejlődés irányát, akárcsak az individuum életének célját, a boldogságra való törekvés szabja meg, amely így szakadatlan, organikus folyamatot képez.⁴¹ A korabeli monopolkapitalista fejlődés velejárójának tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását, s e tekintetben a spenceri beavatkozás-ellenes, individualista álláspont meghaladását. Somló szerint az állami beavatkozás nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének, hiszen a természet rendjébe való „mesterséges” beavatkozást (pl. „jogalkotási cselekvőség”) is a természetes fejlődés eredményének kell tekinteni: „... a természetes kiválasztás... mindennemű állami beavatkozás mellett is okvetlenül végbe megy.”⁴² A mesterséges beavatkozás a természetes fejlődés eredménye, annak szükséges velejárója és ilyen értelemben maga is természetessé válik. Így jut el ahhoz a tételéhez, mely szerint, bár növekszik az állami szabályozás köre, ugyanakkor az individuumok egyre spontánabban, önkéntesen rendelik magukat

³⁸ Uo. 31–42.

³⁹ Uo. 41.

⁴⁰ Somló Bódog: *Állami beavatkozás és individualizmus*. Társadalomtudományi Könyvtár II. Politzer, Budapest, 1903.

⁴¹ „Induljunk ki az egyik adott tényezőből, az emberi szervezetből. Ennek legalapvetőbb tulajdonsága az a folytonos megfogyatkozás és helyreállítás, az a folytonos önkiesztés, a melyet életnek nevezünk és a melynek lélektani oldala a boldogságra való törekvés.” (Uo. 4.)

⁴² Uo. 99.

alá a szabályoknak (pl. a jognak), miáltal a kényszer sokkal gyöngébb lesz. Mindezek a gondolatok jól mutatják, hogy Somló képes volt az őt egyébként lenyűgöző Spencer gondolatainak kritikus elemzésére és megpróbált eredeti hangot keresve új utakat, magyarázatokat találni. Ennek ellenére ezt a kísérletét joggal nevezhetjük felemásnak, hiszen a kiindulópontok sokfélesége nem eredményezhetett mást, mint eklektikus magyarázatot.

Pozitivista korszakának másik jelentős jogfilozófiai tárgyú könyve az 1906-ban megjelent kolozsvári egyetemi *Jogbölcseleti előadásai*,⁴³ ahol már egy sor kérdésben, a későbbi fő művét idéző fogalmak használatával találkozunk. E munkájában már megfigyelhető a hangsúlyeltolódás az Európában ekkortájt formálódó neokantiánus jogfilozófia irányába, ami főképpen az irányzat alapítójának tekintett Stammler gondolatainak erőteljes jelenlétében nyilvánul meg. Spencer neve és tanai azonban még számos helyen előtérbe kerülnek a könyvben, így többek között a társadalmi fejlődéstudományok, illetve a „jogi szabályozás fokozása” kérdésének kapcsán, de ezeken a helyeken a már korábban megfogalmazott tételei rövid összefoglalásával találkozunk.⁴⁴

Néhány évvel Spencer halálát követően jelent meg Finkey Ferenc nagyívű, kézikönyvnek szánt monográfiája, amely alapvetően a jogbölcseleti gondolkodás történetét dolgozza fel a legjelentősebb korszakok, irányzatok és azok jeles képviselői főbb műveinek részletes bemutatásával és elemzésével a kezdetektől a 20. század elejéig.⁴⁵ Ilyen terjedelmű és áttekintésű elmélettörténeti monográfia mind a mai napig a hazai jogirodalomban nem látott napvilágot. Az 1908-ban közzétett könyvben részletesen foglalkozik a „szerves fejlődéstani vagy az élet-tani szociológiai iskola” címszó alatt Spencer életművével.⁴⁶ Finkey megjegyzi, hogy Spencer – hasonlóan, mint Comte –, a jogbölcseletet iránt „kicsinylő, ellenséges felfogással” viseltetett és Berolzheimer találó megjegyzése szerint, „ancilla sociologiae”-nak tekintette. Mindennek dacára egy új jogbölcseleti iskola alapítójául lehet rá tekinteni, mert „a szerves fejlődés elméletének a jogbölcseletbe kapcsolásával s az individualizmus, az egyéni szabadság erőteljes védelmével... megtermékenyítette és előre vitte a jogbölcseletet s akaratlanul is hozzájárult a legújabb reális jogbölcseleti felfogás megerősödéséhez.”⁴⁷ Kritikai véleményként fogalmazza meg, hogy a spenceri filozófiában a jogbölcselet „kaleidoszkópszerűen összevegyítve látja a modern és a túlhaladott jogbölcseleti eszméket.”⁴⁸ Így nem tartja szerencsésnek a természetjogi felfogás „felele-

⁴³ Somló Bódog: *Jogbölcseleti előadásai*. (Első füzet) Kolozsvár, 1906.

⁴⁴ Uo. 65., 70–71., 79–80., 84., 86–87., 100–101.

⁴⁵ Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1908.

⁴⁶ Uo. 208–213.

⁴⁷ Uo. 208–209.

⁴⁸ Uo. 212.

venítését”: „Spencer a természetjogi felfogást, mint a fejlődés jövő (illetőleg most kezdődő) korszakát tekinti s így lesz a fejlődéstani (evolucionista) természetjog, mint a legújabb természetjogi iskola megteremtője.”⁴⁹ De Spencer mégsem alapított „sajátképeni jogbölcészeti iskolát” – állapítja meg Finkey –, mivel követői között inkább szociológusok, mint jogbölcselek találhatók.⁵⁰

Spencer hatástörténeti jelentőségének bemutatásakor némiképp kurióznak tűnik Hegedüs József jogbölcseleti munkásságát megemlíteni, aki még a szűkebb szakmai közösség számára is meglehetősen ismeretlen. Az 1920-as évek elejétől induló publikációiban egy „színhétikus jogbölcselet” – vagy másképpen, „a jog komplex felfogásának” – kidolgozása foglalkoztatta. 1930-ban megjelent *A színhétikus jogbölcselet vázlatja és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai*⁵¹ című könyvében közzétett elméleti alapvetése második köteteként tervezett – „A színhétikus jogbölcselet történelmi kialakulásának főbb mozzanatai” (munka)címet viselő – mű sohasem készült el, ugyanakkor számos konkrét utalás történik megjelent könyvében a folytatást jelentő munka egyes fejezeteire, így Spencer módszertani törekvéseiről szóló részre. Könyvének bevezetőjében megállapítja, hogy „[k]orunk legnagyobb szellemi és erkölcsi szükségletei közé tartozik a jog- és állameszme színhétikus bölcseleti igazolása.” – majd így folytatja: „Spencer összegezte ugyan a dolgokat [a szerző itt Spencer *First Principles* művére utal] s ezzel megvilágította korunk kérdéseit, de egyetlen módszerrel kísérletezett. Ma a módszerek színhézisére van szükség a jogbölcseletben.”⁵² Hegedüs a szintézis meghatározó elemének tekinti – a jogeszme logikai és pszichológiai alapvetése mellett – a Comte és Spencer munkásságához kötött szociológiai módszertan alkalmazását. Ha a második kötet nem is, annak gerincét képező szerzők szintetikus szemléletét bemutató résztanulmányok az 1940-es évek elején napvilágot láttak.⁵³ Ezek közül kiemelésre méltó az 1942-ben megje-

⁴⁹ Uo. 211.

⁵⁰ Érdemes e helyen arra utalni, hogy Finkey a magyar jogbölcseleti gondolkodás irányzatainak és számottevő képviselőinek áttekintésekor külön alfejezetet szentelt az ún. spenceristáknak. Itt olvashatunk többek között Jász Géza, Hegedüs Lóránt, Jászi Viktor, Teghze Gyula, Méray-Horváth Károly legjelentősebb műveiről. (Uo. 388–395.) Ugyancsak részletesen mutatja be Pikler Gyula (Uo. 395–413.), Somló Bódog (Uo. 413–419.), Jászi Oszkár (Uo. 419–422.), Pulszky Ágost (Uo. 426–436.) jog- és állambölcseleti munkásságát és esetükben is a spenceri tanok hatását.

⁵¹ Hegedüs József *A színhétikus jogbölcselet vázlatja és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai*. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1930.

⁵² Uo. 6.

⁵³ Hegedüs József: *Aquinói Szent Tamás jogbölcseletének szintetikus jellege*. In: Notter Antal Emlékkönyv. (szerk.: Angyal Pál, Baranyay Jusztin, Móra Mihály) Szent István-Társulat, Budapest, 1941. 588–599.; *Időszerű jogbölcseleti kérdések Aristotelesnél*. Társadalomtudomány, XXI. évf. (1941) 2. sz. 175–187.; *Spencer jogbölcseleté-*

lent „Spencer jogbölcseletének maradandó elemei” című tanulmánya, melyben egyértelművé teszi jogbölcseleti kiindulópontját. Arisztotelész, Aquinói Tamás normaelméletében és Spencer „szintétikus jogbölcseletében” véli fölfedezni a jogfilozófia megújításának lehetőségét: „A nyugateurópai kultúrkör újabb történelmi szakából eddig csak egy végleg lezárt ilyen rendszer áll rendelkezésünkre és pedig Spencer szintétikus bölcselete. Az ő leghatásosabb eszközei: a fejlődés szociológiai képlete és a haladás általános képe ugyan a végkép lehanyagolt szabadelvű polgári világszemlélettel kapcsolatosak és annak sorsában osztoznak. De a szintétikus jelleg és célkitűzés olyan jogbölcseletet eredményezett az ő rendszerén belül, amely ma és mindenkor a legnagyobb figyelmet igényli.”⁵⁴ Hegedüs úgy véli Spencer elméletében „két jogelméleti alapelv: a pozitivitás és naturalitás... egy síkban találkoznak.”⁵⁵ Valójában ez a szintézis kölcsönöz a spenceri elméletnek maradandó jeleget, amelynek „központi fogalma” – akár csak Arisztotelésznél – az igazságosság, ami nem csupán etikai alapelv, hanem a helyes társadalomszervezés eszméje is. Hegedüs szerint Spencer szintétikus rendszere rendkívül termékenyítőleg hatott a jogelméletre, mivel „a világ őstényeit egyetlen szemléletbe kapcsoló, a tudományok kétségtelen részleteredményeit osztatlan egészbe látó, a tudományágak módszertani revízióját megejtő olyan bölcseleti rendszer, amely nemcsak a van, hanem a kell, tehát a norma egyetemes eszmekörével is világszintézisre törekszik, csak egy van s ez éppen Spencer bölcselete.”⁵⁶ Majd megállapítja, hogy Spencer állambölcselettel is „összedolgozott” szintétikus jogbölcselete „föléje emelkedik az egyelvű törvénytudománynak és az egyelvű logikai jogelméletnek.”⁵⁷ Hegedüs konklúzióképpen kijelenti, hogy a pozitivizmus és annak kelsenit, „kezdetektől eretneknek tartott tiszta jogtani válfaját” most kezdi megkérdőjelezni a jogtudomány.⁵⁸ A „modern összetett módszer” elterjedésétől és általánossá válásától várja mind itthon és külföldön a jogi gondolkodás megújítását, melyben a Spencerrel való „beható foglalkozás” minden bizonnyal elkerülhetetlen lesz. Hegedüs a második világháború után, a fordulat évét követő évtizedekben keletkezett jogbölcseleti tárgyú kéziratok munkáiban e teoretikus keretben folytatta további vizsgálódásait.⁵⁹

---

nek maradandó elemei. In: *Emlékkönyv Dr. viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára.* (szerk.: Eckhart Ferenc, Degre Alajos) Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 189–213.

⁵⁴ Hegedüs József: Spencer jogbölcseletének maradandó elemei... 191.

⁵⁵ Uo. 194.

⁵⁶ Uo. 197.

⁵⁷ Uo. 210.

⁵⁸ Uo. 213.

⁵⁹ Tudománytörténeti érdekességnek tekinthetjük Hegedüs József kéziratban hátramaradt *A szintetikus jogbölcselet alapjai (ahogy ma – 1975-ben – látom azokat)* című hatalmas terjedelmű művének felbukkanását. Néhány évvel ez előtt a szerző fia a kézirat

Végül hatástörténeti szempontból is tanulságos az utókor számára Horváth Barnának – a két világháború közötti magyar jogelmélet jeles alakjának – 1943-ban megjelent *Angol jogelmélet* című monográfiájában a Spencer munkásságáról írt rész.⁶⁰ A szerző jelentős terjedelemben kommentálja és kritizálja az életmű legfontosabb elemeit. Spencer „szintetikus filozófiájáról”, illetve „fejlődés elméletéről” a következő sommás megállapítást teszi: „Spencer csakugyan az absztrakció és a rendszeralkotás levegőjében tudott csak élni; művében épp az a tü-neményyszerű, hogy teljes rendszerbe foglalja korának fiatal tudományágait is. Az ekkora rendszeralkotó erőben talán szükségképpen van valami légiesség és szürkeség.”⁶¹ A fejlődéstudománytörténeti jelentőségét abba látja, hogy: „Spencer tanai adják meg a teljes keretet a jog változásának utilitarista elméletéhez. Spencer filozófiájában a változás problémája központi helyet foglal el, hiszen a fejlődés elmélete vonul végig az egész gondolatmeneten. Spencernél számos gondolatsornak a lezáródását találjuk meg, amely az utilitarizmusból indul ki. Hasonlóképpen a társadalomelméletében is úrt töltött ki a fejlődés gondolatával és a társadalom organikus felfogásával... Mivel Spencer egész filozófiája a változás elmélete, és mivel maga a jog is a fejlődés törvényszerűségébe beleágyazva jelenik meg nála, ezért különösen alkalmas háttérrel nyújt a jog változása kérdésének a történeti megvilágításához.”⁶² Ugyanakkor megállapítja: „Jogelméleti dilettantizmusának rovására kell írni, hogy nem tudott előrehatolni olyan jelentőségű tanításig, amely igazán mély hatást gyakorol. Bármily sikere volt is könyveinek, etikai és jogelméleti tanítása epizód maradt.”⁶³

A fentiekből jól látszik, hogy Spencer hatása idővel jelentősen változott. Míg a 19. század utolsó harmadában, sőt a századfordulón is az új angol filozófia apostolaként ünnepelték, addig a 20. század első évtizedétől kezdve nézeteivel szemben egyre erőteljesebb kritika érezhető. Idővel a spenceri életmű, mint nagy hatású, de már csupán elmélettörténeti jelentőségű munkásságként került említésre a tudománytörténeti kézikönyvekben. Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy a 20. század közepén, sőt még a 70-es évek elején jogbölcseleti vizsgálódások alapvetéseként hivatkoztak Spencer egyes gondolataira.

---

nyomtatott példányát megküldte a hazai jogi karoknak, illetve a világhálón (www.drhegedusjozsef.hu) is hozzáférhetővé tette. A kézirat – melyen Hegedüs élete végéig dolgozott – tartalomjegyzéke utal egy el nem készült fejezetre, mely az 1942-ben megjelent tanulmányával azonos címet („Spencer jogbölcseletének maradandó elemei”) visel. Élete fő művének szánt írásában továbbra is hangsúlyos szerepet kap a spenceri életmű, illetve az arra való hivatkozás.

⁶⁰ A spenceri munkásság bemutatását lásd: Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1943. 257–259., 274–287., 395–400.

⁶¹ Uo. 259.

⁶² Uo. 274.

⁶³ Uo. 400.